

dr Anastasiia Cherednychenko

Nadzwyczajna Czerwona Lista dla Ukrainy

Tekst ukazał się pierwotnie w wersji angielskiej
w „Santander Art and Culture Law Review”, No. 1(9), 2023
Tłum. Magdalena Piorunek

Wojna Rosji w Ukrainie zaczęła się w 2014 roku wraz z aneksją Krymu. Od tamtej pory rozpoczął się bezpośredni atak Federacji Rosyjskiej na ukraińskie dziedzictwo kulturowe. Wiele z działań rosyjskich władz okupacyjnych dotyczących dziedzictwa kulturowego Ukrainy na Krymie stanowi pogwałcenie prawa międzynarodowego. Do takich naruszeń zalicza się masowe zawłaszczanie ukraińskich muzeów, archiwów, bibliotek i instytucji badawczych, a także nielegalne wywozy dziedzictwa kulturowego Ukrainy na terytorium Rosji oraz w obrębie okupowanego Krymu. Zawłaszczanie dziedzictwa kulturowego i manipulowanie narracjami historycznymi w muzeach krymskich to także narzędzie służące do realizacji neoimperialnej polityki Rosji wobec Ukrainy i Krymu, stanowiące integralną część jej ogólnej strategii. Federacja Rosyjska dąży do zmniejszenia znaczenia krymsko-tatarskiej historii Krymu i wzmocnienia narracji o dominującej i kreującej tożsamości rosyjskiej na terytorium Ukrainy w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości¹. Polityka tego rodzaju jest ponadto prowadzona od 2014 roku przez Federację Rosyjską na czasowo okupowanych terytoriach Doniecka i Ługańska. Zbiory muzealne na tych terenach zostały przejęte i, podobnie jak na Krymie, nadal są wykorzystywane do propagandy antyukraińskiej.

Po pełnoskalowej inwazji Federacji Rosyjskiej w lutym 2022 roku straty w ukraińskim dziedzictwie kulturowym osiągnęły katastrofalne rozmiary². Oprócz tego, że dziedzictwo kulturowe jest ostrzeliwane pociskami artyleryjskimi i raketami, zbiory muzealne są nielegalnie przewożone przez armię rosyjską – dzieje się tak w szczególności na terytorium Krymu – skąd następnie mogą być transportowane na kontynentalne terytorium Federacji Rosyjskiej, jak też dzieje się od 2014 roku. Przez całą wojnę Fundusz Muzeów Ukraińskich został zmniejszony o co najmniej 20%.

Warto przypomnieć, że Czerwone Listy to jedno z kluczowych narzędzi zwalczania nielegalnego handlu obiektami dziedzictwa kulturowego i są publikowane przez ICOM od 2000 roku³. Na Liście znajdują się kategorie dóbr kultury z określonego regionu, które potencjalnie mogą zostać skradzione, przeniesione, zrabowane, przemycone i sprzedane w przyszłości. Takie narzędzie ma pomóc władzom, funkcjonariuszom policji i służby celnej, muzealnikiem, a także osobom

1 *Porushennya norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v umovakh zbroynoho konfliktu: zakhyst kul'turnoyispadshchyny, Kryms'kyy Instytut Stratehichnykh Doslidzhen'* („Naruszenie norm międzynarodowego prawa humanitarnego w warunkach konfliktu zbrojnego. Ochrona dziedzictwa kulturowego”, Krymski Instytut Studiów Strategicznych), <https://culture.crimea.ua/ua/porushennya-norm-mijnarodnogo-gumanitarnogo-prava-v-umovah-zbronogo-konfliktu-zahist-kulturnoi-spadschini.html> [dostęp: 01.04.2023].

2 *Protecting cultural heritage from armed conflicts in Ukraine and beyond*, Research for CULT Committee, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/733120/IPOL_STU\(2023\)733120_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/733120/IPOL_STU(2023)733120_EN.pdf) [dostęp: 14.04.2023].

3 Czerwone Listy, Międzynarodowa Rada Muzeów (ICOM), <https://icom.museum/en/red-lists/> [dostęp: 01.04.2023].

lub organizacjom w jakiś sposób zaangażowanym w rynek dzieł sztuki w identyfikowaniu zagrożonych obiektów i zapobieganiu ich nielegalnej sprzedaży lub eksportowi. Należy pamiętać, że Czerwona Lista nie jest listą przedmiotów, które zostały już skradzione. Zdjęcia znajdujące się w zestawieniach obiektów ze zbiorów muzealnych ilustrują kategorie najbardziej narażone na nielegalny handel. Czerwone Listy tworzone są we współpracy z ekspertami krajowymi i międzynarodowymi.

Ukraińska Nadzwyczajna Czerwona Lista Zagrożonych Obiektów Kultury jest wyjątkowa⁴. To ósma Nadzwyczajna Czerwona Lista przygotowana przez ICOM. Jest to jednak pierwszy przypadek, gdy Czerwona Lista została sporządzona nie po zakończeniu konfliktu zbrojnego, ale w czasie trwania wojny na wielką skalę. Co więcej, powstała w bardzo krótkim czasie, w trudnych warunkach. Miejmy nadzieję, że ta Czerwona Lista będzie ostatnią Nadzwyczajną Czerwoną Listą utworzoną podczas wojny i w związku z nią.

W świetle tych okoliczności ukraińskie doświadczenia i podejście do tworzenia Czerwonej Listy mogą nie odnosić się do sytuacji wszystkich.

Istnieją jednakże pewne aspekty, co do których zgodzą się wszyscy autorzy Czerwonych List, niezależnie od ich szczególnego położenia. Niewątpliwie Czerwona Lista Ukraińskiego Dziedzictwa opiera się na trzech kluczowych filarach: zagrożonym dziedzictwie kulturowym, ochronie na mocy prawa krajowego i międzynarodowego oraz kwestii popytu na nielegalnym rynku. Oczywiście, podobnie jak w poprzednich przypadkach tworzenia Czerwonych List, również i my mieliśmy ogromny problem z wyborem typowych przykładów. Posiadaliśmy jednak kryteria selekcji, zarówno ogólne, jak i przeznaczone dla obiektów wyjątkowych:

1. Skupiliśmy się na zbiorach muzealnych na terenach czasowo okupowanych; na tym, co tam przechowywano, a także na tym, co zostało już wówczas wywiezione przez Rosjan przy wsparciu ich sił zbrojnych (dotyczy to muzeów Mariupola, Melitopola itp.) oraz na tym, co zostało splądrowane przez odrębne rosyjskie siły zbrojne (częściowo w marcu 2022 roku w środkowej części Ukrainy), koncentrując się na terytoriach Ukrainy, które zostały wyzwolone wiosną 2022 r. przez wojska ukraińskie. Skoncentrowaliśmy się także na tych obiektach muzealnych, które wzbudziły zainteresowanie rosyjskich muzealników i które od 2014 roku aż do chwili obecnej były i są eksportowane do muzeów rosyjskich ze zbiorów muzeów krymskich.
2. Ukraina ma bogatą i złożoną historię. Inne kraje, które przygotowywały poprzednie Czerwone Listy, z pewnością stanęły przed podobnymi wyzwaniami.
3. Różnorodność narodowa. Ukraina to duży, wielokulturowy i wieloetniczny kraj. To również znalazło odzwierciedlenie w ukraińskiej Czerwonej Liście.

Ukraińska Czerwona Lista prezentuje obiekty należące do trzech głównych wyznań zamieszkujących Ukrainę: judaizmu, islamu i chrześcijaństwa.

Przedstawia także obiekty należące do dziedzictwa kulturowego różnych grup etnicznych. Ukraińcy są główną i autochtoniczną rdzenną ludnością Ukrainy oraz największą zbiorowością etniczną na jej terytorium. Jednocześnie do rdzennej ludności Ukrainy tradycyjnie należą Tatarzy krymscy (muzułmanie), Karaimi (mówiący językiem turekijskim, praktykujący religię wywodzącą się z judaizmu) i Krymczacy

4 Nadzwyczajna Czerwona Lista Zagrożonych Obiektów Kultury – Ukraina, ICOM, <https://icom.museum/wp-content/uploads/2022/11/Emergency-Red-List-Ukraine-%E2%80%93-English.pdf> [dostęp: 01.04.2023].

(etnolingwistyczna społeczność ludności żydowskiej, również posługują się językiem turkijskim). Ich status jest określony w ustawodawstwie ukraińskim. Ich ojczyzna, Krym, jest obecnie okupowana, a ich dziedzictwo poważnie zagrożone od 2014 roku. Ponieważ Tatarzy krymscy nie mają państwa etnicznego (tj. nie mają własnej formacji państwowej) w przeciwieństwie do innych mniejszości etnicznych w Ukrainie, żaden inny kraj nie podjąłby działań w celu ochrony ich interesów. Kluczowe było ukazanie obiektów tych grup i zwrócenie uwagi na ich dziedzictwo kulturowe, które jest poważnie zagrożone. Obowiązkiem Ukrainy jest ratowanie historii kulturowej Tatarów krymskich, która również stanowi część światowego dziedzictwa.

Niezwykle istotne było ukazanie dzieł kultury ukraińskiej, zwłaszcza sztuki ludowej i naiwnej.

4. Szczególną uwagę poświęcono artefaktom archeologicznym.

Na ogólnoswiatowym czarnym rynku panuje trend, który powoduje wysokie zapotrzebowanie na obiekty archeologiczne. W przeszłości zdarzały się przypadki nielegalnego handlu artefaktami archeologicznymi z Ukrainy. Obecnie ryzyko handlu nimi dramatycznie wzrosło, ponieważ Ukraina nie kontroluje części swojego terytorium, na której znajdują się istotne warstwy archeologiczne i kulturowe.

5. Dodatkową grupę stanowią obrazy, które również cieszą się dużą popularnością na światowym czarnym rynku.

Współpraca z innymi ekspertami zajmującymi się muzeami i bibliotekami stanowiła szczególne wyzwanie w tak ekstremalnym czasie. Początkowo zostali oni rozproszeni, a część przeniesiono w inne rejony kraju lub nawet za granicę. Ponadto zbiory zostały spakowane i przygotowane do ewakuacji, a dostępny materiał fotograficzny był niewystarczającej jakości do publikacji na Liście. Nastąpiła konieczność szybkiego rozwiązywania takich problemów w trudnych warunkach. Dziękuję moim kolegom, którzy w tak niezwykle trudnym czasie uczestniczyli w tworzeniu Czerwonej Listy. W czasie, gdy im samym groziło realne zagrożenie życia na terytorium Ukrainy, musieli cały swój czas poświęcić na opiekę i konserwację zbiorów swoich instytucji. Należą do nich szefowie i przedstawiciele ponad 10 instytucji, wśród których znajdują się instytuty badawcze, biblioteki i muzea.

Jesteśmy wdzięczni Fundacji ICOM oraz Sekretariatowi ICOM za wsparcie finansowe i organizacyjne. Wielki wkład wnieśli koledzy z Departamentu Ochrony Dziedzictwa, którzy zwrócili się do Ukraińskiego Komitetu Narodowego ICOM z prośbą o rozpoczęcie procesu tworzenia Listy i zapewнили wsparcie organizacyjne przez cały ten czas.

ICOM współpracuje z krajowymi i międzynarodowymi organami ścigania, w tym z Interpolem i Światową Organizacją Celną. Skoordynowana współpraca międzynarodowa ma kluczowe znaczenie w zwalczaniu nielegalnego obrotu i przewozu dziedzictwa kulturowego.

Jednocześnie my, jako ukraińscy eksperci, popieramy cel, jakim jest wykorzystanie tych środków do ograniczenia nielegalnego handlu ukraińskim dziedzictwem kulturowym i wprowadzania ukraińskich wytworów kultury na międzynarodowy czarny rynek w niekontrolowanych ilościach.

Jest to także sposób, aby poinformować świat o wielkich niebezpieczeństwach i zagrożeniach, jakie zagrażają ukraińskiemu dziedzictwu kulturowemu w związku z agresją militarną Rosji na Ukrainę.

